

मालायाभपि “भूमिं त्रीणि गले त्रयञ्च ऊठरे विष्णुनि
च द्वादश स्यात्पुच्छे च चतुर्थं बहिरतोभानां स्थितं प-
ञ्चकम् । पुच्छे कञ्जलमञ्चद्विरधिका निस्तण्डुलत्वं क्र-
मात् स्यादिति प्रभवम् भयञ्च फणिभाक्षीजोषिकाले स्फुटम्” ।
अत्र केचित् । फणिभात् सूर्यनक्षत्रादितिव्याचख्युस्तत्
युक्तिः “सूर्यभादुरगः स्याप्यः” इति स्वरोदयवाक्यैकवाक्य-
त्वात्, तच्च नारदवाक्ये साक्षाद्भाक्षभादिद्युक्तत्वात् “रा-
होर्ध्विष्णुप्राक्षभारभ्य धिष्णे प्रखटसु निष्कलमिति” कश्य-
पोक्तेः । “सूर्यभादुरगः स्याप्यः” इति तु स्वरोदयवचनं
बीजरोपणविषयम् । तत्र लग्नशुद्धिमाह वसिष्ठः “भवरिपु-
सहजे प.पैस्त्रिकोणकेन्द्रस्थितैश्च शुभैः । कथितेषु च धिष्णे प्र-
खपि शुभलग्ने बीजवापनं कार्यमिति” अथ हलप्रयहणे
चक्रमुच्यते हलेः इति हले हलचक्रेऽर्कोन्मितात्सूर्यभुक्ता-
द्भक्षत्वात्क्रमेण त्रीणि नक्षत्राणि असन्ति अशुभफलानि ।
ततोऽष्ट भानि सन्ति शुभफलदानि ततो नव भान्यसन्ति
ततोऽष्टौ भानि सन्ति यथा सूर्य अर्द्धायां भुक्तं ऋ-
गः तत आरभ्य त्रीणि ऋगाः पुनर्वसुभान्यशुभानि ।
ततः पुष्याहोषामवाप्य फाल्गुनीहस्तचित्रास्तातीन-
क्षत्राणि शुभानि । ततो विशाखानुराधाज्येष्ठाभूल
पूर्वाषाढोत्तराषाढाभिजिच्छ्रवणधनिष्ठानक्षत्राणि अ-
शुभानि । ततः शतताराकापूर्वभाद्रपदोत्तरभाद्रपदारे-
धत्यश्विनीभरणीकृत्तिकारोहिणीनक्षत्राणि शुभानि ।
एवमष्टाविंशतिर्भानि भवन्ति यदाह वसिष्ठः “अकग-
तागतसंस्थमभितयं नेष्टुभयतस्त्वष्टम् । षोडश धिष्णं प्र-
नवकं शिष्टमनिष्टं च लाङ्गले चक्रे” इति । अर्केण गतं
भुक्तम् आगतं भोग्यं संस्थमाक्रान्तम् एतद्व्यतिथयं नेष्टं तत्र
उभयतः षोडशधिष्णं प्र इष्टं यथा सूर्यभुक्तभात् प्राक्तनान्य-
ष्टौ शुभानि सूर्यभोग्यभादप्येतानि शुभानि स्युरि-
त्यर्थः । शिष्टमुच्यते मध्यगतनक्षत्रनवकमनिष्टम् एव
मत्वाप्यष्टाविंशतिर्भानि । नारदोऽपि “हलादौ दृष्टना
शाय भवत्यं सूर्यभुक्तभात् अप्येष्टनक्षत्रं लक्ष्मौ सौख्यं
पार्श्वस्थपञ्चकम् । शूलत्रयेऽपि नवकं मरणायान्यपञ्चकम् ।
त्रियै पुच्छे त्रयं श्रेष्ठं स्याच्चक्रे लाङ्गले शुभम्” इति ।
अम्यार्थः हलप्रयहणसमये सूर्यभुक्तनक्षत्राक्षत्रं लक्ष्मं
दृष्टमाशाय स्यात् । तदप्येष्टनक्षत्रं लक्ष्म्यं स्यात् तदप्ये
पार्श्वनक्षत्रपञ्चकं सौख्याय स्यात् तदप्येष्टनक्षत्रं लक्ष्मं
नक्षत्रनवकं मरणाय स्यात् तदप्येष्टनक्षत्रं पार्श्वस्थपञ्चकं
त्रियै स्यात् तदप्येष्टनक्षत्रं लक्ष्मं त्रियै शुभफल-

मिति । अनेनापि प्रकारेण ऋगादीनि तान्येवाशुभा-
शुभानि सम्भवन्ति । तत्र हलचक्राक्षतिर्लिख्यते तत्र
कश्यपः “विष्वष्टसु नवर्क्षेषु सप्तस्वर्कविस्तृताभात् ।
हानिर्दृष्टिः कर्तृकृत्युर्लक्ष्मीश्चैव यथाक्रममिति, हल-
नक्षत्रोक्तप्रान्तरसु कवान् अस्यायमर्थः अर्कविस्तृताभा-
क्षिप्तं भेषु हानिः ततोऽष्टसु भेषु दृष्टिः ततो नवसु भेषु
कर्तुर्नाशः, ततः सप्तसु भेषु लक्ष्मोप्राप्तिरिति यथाक्रमं
फलं ज्ञेयम् । अत्र सप्तविंशतिनक्षत्रोक्तोऽभिजिह्वणना-
नास्ति । नन्वतत्र पञ्चनक्षत्राणां कोहेतुरित्यत आह
तदन्तरगत इति तच्छब्देन हलोर्ध्वदण्डशूलोर्ध्वद-
ण्डावुच्येते तयोरन्तरगते मध्ये विद्यमाने पञ्चकपञ्चके
त्रियै स्याप्ये नक्षत्रदशकमिति यावत् तद्वान्यद्व्यतिथयं
हलदण्डोर्ध्वभागे शुभफलदं लेख्यम्” पी० धा०

अत्र विशेषः ज्यो० त० तत्र
कूर्मचक्रशब्दे दर्शितात् ज्यो० त० वाक्यात् परमन्यो यथा
“कूर्माङ्गस्य देशानाह । “मध्ये सारस्वतामृतस्याः शूर-
सेनाः समाधुराः । पञ्चालशास्त्रमाण्डव्यः कुरुक्षेत्रगजाङ्ग-
गाः । मरुतैर्मिषविन्धुप्राद्रिप्राण्डप्रबोधाः सयासुनाः । का-
श्यपोऽध्या प्रयागश्च गयावैदेहकादयः । पाच्यं मागधशोषौ
च वारेन्द्रो गौडराट्काः । यद्वसान्तमोलिप्रप्रागज्योति-
षोदयादयः । आग्नेय्यामङ्गवङ्गोपयङ्गवैपूरकोशलाः ।
कालिङ्गोड्रान्मुकिष्किन्ध्याविदर्भशवरादयः । दक्षिणेऽवन्ति-
माहेन्द्रमलया षट्प्रमूककाः । चित्तकूटमहाराण्यकाञ्ची-
सिंहलकोङ्कणाः । कावेरी ताम्रपर्णी च लङ्कातिक्कटको-
दयः । नैर्ऋते द्रविडान्तमहाराष्ट्राश्च रैवतः । जवनः
पञ्चवः सिन्धुः पारसिकादयो मताः । पश्चिमे हैहया-
स्ताद्रिक्तेच्छवासशकादयः । वायव्ये गुजरातश्च नाटजा-
लम्बरादयः । उत्तरे चीननेपालहूनकैकेयनन्दराः । गा-
म्भारिहमयत्क्रौञ्चगम्भमादनमालवाः । कैलासमद्रका-
श्मीरक्तेच्छदेशाः खसादयः । ईशाने स्वर्णभौमश्च ग-
ङ्गाहारश्च टङ्गनः । काश्मीरब्रह्मपुरककिरातादरदा-
दयः” । देवलः । “सिन्धुसौवीरसौराष्ट्रास्तथा प्रत्य-
न्तवासिनः । अङ्गवङ्गकलिङ्गोड्रान् गत्वा संस्कार-
मर्हति” तीर्थयात्रायतिक्रमेति द्रष्टव्यमिति मिता-
क्षरा । व्यासः “उपरा वड्डला भूमिः पन्थानस्तस्करा-
हताः । सर्वे बाणजिकाश्चैव भविष्यन्ति कलौ युगे ।
शस्यानिष्पत्तिरफला तरुणा दृष्टिशालिनः । भविष्यन्-
फलोद्दर्यः क्रोधश्च सफलोदयाम् । पुरुषालं वड्डस्त्रीकं